

מחיה לנפשו, ורק כשמונה שנים לאחר מיגור השלטון התורכי ושוב האימאם למלכות, שמח רבי יוסף לשוב לעירו. "ואותו הרשע שתפס אבא מארי וחביריו, עשו בו שפטים ושפטו עורו עד טבורו והשליכוהו הרשע לכלבים" [נפ"י רבי שלם בספרו הק' חמדת ימים פרשת בלק בפסוק דרך כוכב].

שירת הקדש של משפחת אלשבזי לתולדותיה, נסכה רוח טהרה וקדושה בקרב יהודי תימן. נתנה להם בגלותם את הצורה שבה היטיבו לבטא את ערגתם והמיית נפשם לשלימות נפשית ורוחנית, והשתוקקותם לישועת ה' בגאולת עמו ושוב הבנים לגבולם. תרומתם הגדולה של רבי יוסף ורבי שלם זיע"א, היא שעמדה לה לגולת תימן לעמוד איתן בצביונם ובדבקותם לתורת ה' וחוסן אמונתם בבורא עולם.

חכמי היהודים בתימן, עמוד קפו-קפת

רבי יוסף ב"ר אברהם אבן יעיש

מחכמי טורקיה ומרבניה, בזמנו של המהר"ם [רבי מאיר] מלובלין. גם אביו ואחיו היו חכמים נודעים בטורקיה. תולדות עם ישראל, בערכו

רבי יוסף ב"ר אברהם אבן סיהל

מחכמי ספרד סמוך לפני הרמב"ם. נפטר בשנת ד' תתקנ"ו [1196]. גיסו של רבי טודרוס. הרמ"ה כינהו: "החכם המופלא". אטלס עץ חיים

רבי יוסף ב"ר אברהם אלמושינו

הדיין המצויין המאור הגדול סבא דמשפטים רבי יוסף אלמושינו זצ"ל היה מגדולי ספרד בשנת ה'רנ"ב [1492]. נדד לצפון-אפריקה והתיישב בפאס שבמרוקו. היה מחשובי הרבנים שם. חיבר כמה ספרים.

אלו הם חיבוריו:

א. "שורשי מצוות" - על תרי"ג מצוות, ב. ביאורים לתנ"ך. ג. פירוש על אבות. ד. "פסח שני" - ביאור על הגדה של פסח בכ"י. מתלמידיו היה רבי אהרן בר אברהם בן חיים. נפטר בשנת ה' ש"ס [1600].

תולדות עם ישראל, בערכו

רבי יוסף ב"ר אברהם ב"ר יוסף אבן נריה

מרבני ספרד, הגדולים בשנות ה"א נו"ן קו"ף ורב בעיר דיאגש בפרווינציא, ובתשו' הרשב"א בחלק ג' ח"ד, יש כמה תשובות אליו מרשב"א בכבוד גדול, וגם במנחת קנאות לרבי אבא מרי שם סי' נ"ד, מכתב תשובתו שם [ועיין ר' אברהם נריה באות אל"ף].

רבי יוסף ב"ר אברהם הכהן

מחכמי ספרד. היה מתלמידיו של הרא"ש. מרבני העיר אלקלעה בספרד.

רבי יוסף ב"ר אברהם זימרון

רבי יוסף ב"ר אברהם זימרון חי בשנים ק"פ-ר"ס לערך. היה מגדולי תלמידי הרשב"ש, והוא מכנהו בתארים 'ותיק תלמידנו' [סימן יב], 'תלמידנו הותיק' [סימן יט], 'הותיק' [סימן רפח וסימן שכז].

בתחילה היה רבי יוסף זימרון בבגאיה, ואחר כך עבר לקונסטנטיין [כך נראה בתשובות שהרשב"ש שלח אליו]. הוא הורה הלכה ודן דיני תורה במקומות מגוריו. בשאלותיו לרשב"ש רואים שהוא לא רק שאל דבר הלכה, אלא ביקש הסכמה של הרשב"ש לפסקים שלו עצמו.

אחרי פטירת הרשב"ש הוא שאל את רבי צמח בן הרשב"ש [שו"ת יכין ובועז סימן עח-פ], שכינהו בתואר 'הותיק'.

רבי יוסף חיבר קובץ תשובות "אבני שוהם" כ"י שאבד. אחת מתשובותיו מזכרת על ידי מרן הב"י בטור אורח חיים אבן העזר סימן קמ"ד.

קובץ תורני "בית הלל", שנה ב' גליון ד'

רבי יוסף ב"ר אברהם חיון

שאלת זמנו

תולדות חייו של הגאון הקדוש מלא תורה כאחד האמוראים רבי יוסף חיון, רבה של ליסבון, כמו חייהם של רוב גדולי התורה בספרד במאה הט"ו, לוטים בערפל, דברי הערכה קצרים על אישיותו, מסמך פורטוגזי קצר, הערה אוטוביוגרפית ותאריכים ביבליוגרפיים בקולופונים הם מעט החומר שאנו מבקשים לבנות ממנו את קווי חייה של אישיות זו³²⁰.

כאבני דרך כרונולוגיות משמשים חיבוריו העיקריים שנכתבו בשנות ה-60 ובתחילת שנות ה-70.³²⁹ בשנת ר"א [1441] הועתק הספר מנורת המאור של רבי ישראל אלנקאווה בשביל "החכם הנבון רבי יוסף חיון אשכול הכופר צרור המור, לקרוא ולדרוש לעם האלקים..."³³⁰. נרמז כאן שרבי יוסף חיון זה היה מנהיג רוחני, ובאין ידיעה על רב אחר בשם זה, סביר להניח כי מדובר ברבה של ליסבון. כאמור, שרדו תעודות פורטוגזיות, המתארכות אל רבי יוסף חיון מתקופה זו ואילך.³³¹

רבי אליהו קפשאל, שכתב את ספרו ההיסטוריוגרפי בתחילת המאה ה-17 מוסר לנו, כי רבי יוסף חיון היה מארבעת תלמידיו המובהקים של רבי יצחק קנפנטון, גדול ראשי הישיבות בקאסטיליה בתקופה זו, שנפטר בשנת רכ"ג [1463].³³² הארבעה הם: רבי יצחק אבוהב, רבי יצחק דיליאון, "החכם רבי יוסף חיון נכה וגלים" ורבי שמעון מימי, "...ומן ארבעתם יצא תורה בספרד ובפורטוגאל..."³³³. אמנם אין אם אחד מן המקורות האחרים המזכיר את רבי יוסף חיון בין תלמידי קנפנטון, אך סביר להניח כי רשימות שלושת או ארבעת "המובהקים" לא תהיינה זהות בשל טבען הסובייקטיבי.³³⁴

רבי יוסף חיון מתייחס לליסבון כאל עיר "מולדתו". אך אין זה מונע, כמובן, את האפשרות שלמד בספרד. העיון בלעזים שבפירושו מעלה, שספרדית ופורטוגזית משמשים בו בערבוביה, עובדה הרומזת משהו על השפעה ספרדית, אך אין בה די כדי לקבוע מסמרות בעניין זה.³³⁵

לא ידוע מתי נולד, ומתי נפטר. הוא מציג את עצמו כ"יוסף בן הנשיא אבא מארי אברהם חיון זצ"ל"³²¹. בכך הוא מציג את דמותו הרוחנית של אביו כ"צדיק", וגם את מעמדו הציבורי. הכינוי נשיא חוזר בספרד כ-500 שנה אחורה, אל רבי חסדאי נ' שפרוט. כונו בו מנהיגי ציבור עשירים, שבדרך כלל היו להם קשרים עם המלכות, אם כחצרנים ואם כמייצגי הקהילה אצל השלטונות.³²² בליסבון בתקופה זו מכנה ר"י אברבנאל את אביו "איש חי רב פעלים, הנשיא דון יהודה אברבנאל, בישראל גדול שמו"³²³, ורבי אברהם חיון כותב "...אני אברהם בן לאדוני הנשיא דון נסים חיון נ"ע"³²⁴.

נראה אפוא, שרבי יוסף נולד למשפחה עשירה, והחליט להקדיש את עצמו לקריירה רבנית. עם זה ניתן ללמוד כמעט בוודאות, כי הוא לא זנח לגמרי את עיסוקו במסחר.³²⁵ גישתו ליחס המפרה שבין העושר והתורה מוצאת ביטוי בפירושו. "אחר שראיתי שהמון העם לדלותם ולסכלותם לא שמעו לי, אמרתי אלך לגדולים ולשרים ולעשירים"³²⁶, כי הם גדולים ועשירים והם חכמים כי ידעו דרך ה' ומשפט אלקיהם"³²⁷. בעזרת העושר יכול הפוטנציאל האישי לצאת אל הפועל ביתר קלות:

"וידוע כי עושר הממון הוא סיבת קיום התורה, כי מפני הממון יוכל האדם לקיים הסיבות התלויות בממון, כתפילין וסוכה וציצית וצדקה וחולתם. וגם יוכל מפני זה לעסוק בתלמוד תורה, אחר שיש לו די סיפוק ויוכל רבות ספרים רבים, ומרבה ספרים מרבה חכמה"³²⁸.

331. ראה לעיל. המידע מהתעודות הפורטוגזיות מציב סימן שאלה באשר למעמדו הרשמי של חיון, משום ששם מוזכרים רבני קהילה אחרים מאמצע המאה ה-17. (פירו-טבארש, א', עמוד 121, 131).
332. עליו ועל פועלו, ראה אצל גרוס, ישיבות קאסטיליה, עמודים 6-8, 13-19.
333. ר' אליהו קפשאל, סדר אליהו זוטא, א' (מהדורת שמואלביץ, סימונסון, בניהו), ירושלים תשל"ז, עמוד 179.
334. על המקורות האחרים, ראה גרוס, ישיבות קאסטיליה, עמודים 7-8.
335. ראה פירוש ירמיהו, כ"ט, כ"ה, דף 131א', שם ל"ב, ט', דף 148א', שם כ', ב', דף 95ב'. פירוש תהילים, כתב-יד אוקספורד בודלי 327 נ"ח, ט', דף 104א'. פירוש ישעיהו, עמוד ל'. הניסיון לזהות מחבר, מקום, או תקופה של חיבור על סמך בדיקת השימוש בלעזים הוא מסובך מבחינה מתודולוגית (ראה א' גרוס, "פירוש התפילות על דרך הסוד המיוחס לר' אברהם סבע", אסופות א', ירושלים, תשמ"ז עמוד קצ"א הערה 14). לעומת זה דוגמה של עירובי דיאלקטים בחיבור פרשני עם הסבר סביר למקרה הספציפי הוא, ראה פ"ג בספר רבי יוסף בן אברהם חיון ויצירתו, בפרק שיחיד לפרשנותו של רבי יוסף חיון, הצביע על מה שנראה כהשפעת השיטה הקנפנטונית עליו.

321. מגיד משנה, בתוך ספרו של איגרוס נספח ז' עמוד 240. וכן, מילי דאבות, עמוד רפ"ט. לפי ש' רוזאנס "חי" הוא המקור העברי של השם חיון. (דברי ימי ישראל בתוגרמה, א, תל-אביב, תר"ץ, עמוד 1272).
322. חיון משתמש בביטוי זה בהקדמת פירושו לאסתר בדברו על "מפלת המן ונשיאות מרדכי" (כת"י מוסקבה גינזבורג 1053 דף 61ב').
323. הקדמת עטרת זקנים, ווארשא, תרנ"ד. וראה, נתינתו, אברבנאל, עמוד 269 הערה 26.
324. הקדמתו לאמרות טהורות, ירושלים, תרס"ג, דף ב' ע"א.
325. ראה גרוס, חיון ואברבנאל, עמוד ל"ג הערה 55.
326. בפסוק רק "גדולים".
327. פירוש ירמיהו, כת"י המוזיאון הבריטי 228, דף 19א'. וראה כבר רד"ק על פסוק זה.
328. מילי דאבות, ד', י"א, עמוד ר"ד. לעניין חשיבות ספרים, ראה קנפנטון, דרכי התלמוד, עמוד 72.
329. ראה להלן.
330. י"ל דוקעס, נחל קדומים, הנובר, תרי"ג, עמוד 61. כתב-יד יחידי זה הוציא לאור ענעלאו, וראה חלק א', ניו-יורק, תרפ"ט, עמוד 16.

וכן הסכמנו לדון לעולם³³⁸. שלושה דברים מלמד אותנו משפט זה: האחד - הוא יחס ההערצה שרכש 'יחייא לרבי יוסף האב, ותולה בו את הבן, רבי משה שירש את משרת אביו; השני - הוא מלמד כי היה חוג רבנים ליסבונאים שהתדיינו ביניהם, אולי חברי בית-הדין, וקבעו, לאחר פסקו של הרב, לאמץ פסק זה כ"מנהג ליסבון"³³⁹; והדבר השלישי, ולענייננו, ששוב 'יחייא מכנה את רבי יוסף חיון "החכם הזקן". נראה מהערות אלה שאכן נפטר בגיל מופלג. על פי המקורות שבידינו אין לקבוע תאריך מדויק לפטירתו, ומכל מקום נראה כי נפטר בליסבון³⁴⁰.

הדיון במועד פטירתו עלול להחטיא את המטרה האמיתית, והיא, הקביעה הברורה כי שנות פעילותו הציבורית, ובעיקר הספרותית, בעיקר בשנות ה-60 וה-70 של המאה הט"ו³⁴¹. קביעה אחרת חשובה לא פחות היא, כי רבי יוסף חיון האציל מרוחו של דור החכמים, שהנהיגו את הקהילה בשנותיה הקשות, והתווה את דרכה המיוחדת של הקהילה כולה על מנהיגיה הרוחניים³⁴².

אגדתא

אם תיעוד מפורט ומהימן על חייו אין לנו, עלינו להסתמך גם על אגדה. להלן ננתח אגדה לפרטיה. יש להדגיש עם זאת, כי תהיה אשר תהיה דעתנו על "הגרעינים ההיסטוריים", שקיימים ושאינם קיימים בסיפור העלילה של האגדה, חשיבות נודעת לעצם הסיפור על רבי יוסף חיון.

בתוך סיפורי החכמה, הפיקחות והנפלאות של חכמי ספרד מדור הגירוש - מתחביו של רבי יוסף סמברי³⁴³ - מצויות שתי קבוצות של סיפורים, האחת קשורה לנסים בזמן עצירת גשמים והאחרת למילי דבדיחותא אודות היות ר"י אבוהב עיוור בעין אחת³⁴⁴. בהקשר כולל זה מופיע גם הסיפור בעל האופי האגדי שלהלן.

אירוע יחיד ומיוחד בחייו ידוע לנו, והוא מפרי עט, בקולופון לפירושו על ירמיהו. הדברים נכתבו בשנת רכ"ו [1466], ורבי יוסף חיון מקונן שם על קהילתו הנמקה במגפה זה שלוש שנים, בעוד שהוא מרוחק מהם ויושב באיבורה. יש להניח שעזב את העיר, לא רק ברשות קהילתו, אלא בעידודה, מתוך רגש אחריות לחייו של המנהיג הרוחני הנערץ.

רבי יוסף יעבץ, בהערותו מרובת-ההשלכות על קהילת ליסבון, כותב:

ויהי להם לראש, יושב בשבת תחכמוני, זקן ונשוא פנים, הוא הראש הגדול מלא תורה כאחד האמוראים, רבי יוסף חיון ז"ל, ושמעתי מפיו ענין הדברים אשר עליהם חברתי זה החבור³³⁶.

רבי יוסף יעבץ היה בליסבון לפני בריחת אברבנאל משם לקאסטיליה בשנת 1482, שהרי הוא מספר שהשתתף בחוגו שעסק בלימוד ה"מורה", אך אין זה מן הנמנע שלמד אצל חיון גם לאחר מכן.

תאריך אחרון שבו ברור שהיה עדיין בחיים, הוא שנת רל"ו [1476]. הקולופון לכתב-יד של מאמרים שלו על התורה מספר כי "נשלמה זאת ההעתקה ביום ראשון שבעה ימים לחדש אדר שני שנת הרל"ו, והסימן לכו ונעלה 'אל הרבי'. בתחילת המאמרים נאמר "מאמר לחכם השלם הרב רבי יוסף 'חיון נ"ר [נטריה רחמנא]", הברכה הצמודה לשמו מוכיחה כי עדיין חי אז.

תלמיד אחר של רבי יוסף חיון, רבי דוד ב"ר שלמה 'יחייא, כותב עליו במסגרת סקירת תולדות הפירושים על משלי "ומורנו הזקן בחכמה ובשנים, אשר בדורנו היום פירושיו כפלגי מים בציון, החכם רבי יוסף חיון"³³⁷. ושוב, בחיבורו על הלכות טרפות "ובשנת הר"ן בפסח, הלכה למעשה, בן החכם הזקן רבי יוסף חיון התיר זה...

336. אור החיים, עמוד 96.

337. הקדמתו לקב ונקי.

338. הלכות טרפות, קושטא, רע"ה-ר"פ, דף ד' ע"ב.

339. וראה בית יוסף, יורה דעה, סימן ל"ט.

340. מתוך מכלול השיקולים ה"נסיבתיים" שמביא הקר נראה שחיון אכן נפטר בעיר מולדתו. ובוודאי שכך, אם נסמוך על נוסח הערתו של יעבץ בדפוס [לא שרדו כתבי-יד], שהרי שם הוא מכנה את רבי יוסף חיון "ז"ל", וכתב את חיבורו זה מייד לאחר גירוש ספרד. אין לי גם ספק שהקר צדק בפרשנותו למקור היחיד, שעליו הסתמכו החוקרים בדבר הגירתו, כביכול, לתורכיה.

341. מסקנה זו מלמדת שוב על הבעייתיות בשיוך תגובות על אירועים ומצבים פוליטיים, דתיים וחברתיים, לפרשני המקרא, כל עוד אין הדברים נאמרים בפירוש, או שאינם מוכחים מתוכם. וראה

בן-ששון, דור גולי ספרד, עמודים 5, 157.

342. ראה את רשימת התלמידים ששמו מימיו, להלן נספח י' עמודים 289-290.

343. דברי יוסף, ירושלים, תשמ"א, עמוד 141 ואילך. בין השאר, שני סיפורים על רבי אברהם זכות והמלך ועל רבי יוסף גיקטיליה, שלפי ידיעותיו של סמברי, היה שייך לדור הגירוש.

344. סדרת נסי הגשם איננה ממצה, יש מקורות נוספים לסיפורים דומים. ראה, למשל, 'וירגה, שבט יהודה, עמוד קמ"ב; ש' ברנשטיין ב-46-1945; יעבץ, אור החיים, עמוד 96. סיפור גשם מעין זה נמצא גם באשכנז, ראה ספר חסידים [מהדורת ויטניצקי], פרנקפורט, תרפ"ד, עמוד 121, סימן ת"ב, ועוד. ראה ניתוח פולקלוריסטי של סיפורים מעין אלה: ד' נוי, "תפילת התמים מורידה גשמים", מחניים נ"א, תשכ"א, עמודים 34-45. המחבר נוגע קלות גם בסיפור על רבי

יושבים עליה שבעה עיני העדה, שהם ארבעה רבנים בשבעה עינים.³⁴⁹

סמברי מביא גם את הגרסא השנייה של אותו סיפור, שמקורה בשו"ת מהרי"ט³⁵⁰, ודברי הערכה ל"פילפולו העצום" של אבוהב, ומוסיף "וג' מהם הר"י אבוהב, הר"י די ליאון, הר"י חיון נפטרו לחיי עד בכבוד גדול קודם גרוש איספני"א, זולתי רבי שמעון מימי שנהרג על קידוש השם..."

סמברי נסתייע בסדר אליהו זוטא לרבי אליהו קפשאל בתארו את תולדות השולטנים העותמניים³⁵¹. ואין ספק שהשתמש בו גם כמקור לידעו על חכמי דור הגירוש, והדבר מוכח מתוכו סגנונית ועניינית. רבי אליהו קפשאל הוא היחיד מבין תלמידיו המובהקים של ר"י קנפנטון³⁵². השניים הראשונים מופיעים בכל ה"רשימות", ובדרך כלל בצירוף רבי שמואל וואלנסי³⁵³. רק קפשאל מונה את חיון בין התלמידים, והוא היחידי המוסר לנו כי היה "נכה רגליים". שם גם מופיע הסיפור "על אבן אחת שבעה עינים", שצוטט לעיל [עם שינויים ועיטורים סמבריים]. בסיום הקטע של קפשאל מסופר, כי שלושת החכמים הראשונים נפטרו קודם הגירוש "זולתי הקדוש החכם רבי שמעון שמת בקדושת ה'... כאשר נספר עוד". כך גם אצל סמברי, בתוספת הסיפור – שנדחה אצל קפשאל לפרק פ"ב בספרו – על קידוש השם של ר"ש מימי בליסבון, ובו נשזרת עדות השמיעה של קפשאל עם עדותו של רבי אברהם סבע שהיה אז בליסבון. אם כן אפוא יש לתקן אצל סמברי ולקורא "יוסף" במקום "יצחק"³⁵⁴. נפנה לאגדה על "הר"י חיון בעל הנס" עצמה. החלק האחרון, הכולל את תפילת הרב ופנייתו אל המלך, בנוי בעליל משני שיבוצים ארוכים מן הסיפור המקראי המקביל, בו מוריד אליהו אש מן השמים על המזבח במעמד הר הכרמל, ולאחר מכן הוא מוריד גשם³⁵⁵. והשתא דאתנין למסקנה זו, נראה שביטויים אחרים הוכנסו במכוון, כדי ליצור הקבלות לשוניות ותוכניות בין שני הסיפורים.

...ובראשם הרב יצחק קנפנטון ז"ל שהרביץ תורה ברבים והאריך ימים ונפטר בשנת חמשת אלפים רכ"ג, והעמיד תלמידים³⁴⁵. הר' יצחק³⁴⁶ חיון בעל הנס. ופ"א היה עצירת גשמים והכריחוהו המלך והסרנים להתפלל אל ה' אלקיו להוריד הגשם על הארץ. וצוה הרב לסגור כל הבמות שלהם ולהביא המפתחות ביד הרב. וגם הזונות צוה לגרשם מחוץ לעיר לא תשאר פרסה, ואחר כך יתפלל. וכדי לנסותו הניחו במה א' פתוחה וזונה א' בתוכה, והביאו להרב המפתחו' של הבמות. ויהי בבקר וישלח ויקרא לכל חכמי העיר ושריה, ויהתל בהם הרב ויאמר להם, על מי אתם צוחקים ולמי אתם אומרים התפלל נא בעדנו בעד הגשם, הלא תדעו אם לא תשמעו כי זונה פ' אשר החבאתם אותה בבמה פ' היא יכולה להתפלל בעדכם, ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם. וכאשר שמעו את דברי הרב נבהלו נחפזו ויבהלו לגרש את הזונה מהבהמה מחוץ לעיר, והביאו את המפתח להרב. ויתפלל הרב אל ה' ויאמר, ה' אלקי אברהם יצחק וישראל, היום יודע כי אתה אלהים ואני עבדך, ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה. ענני ה' ענני. ויהי ככלות להתפלל, והשמים התקדרו בעבים ורוח, וישלח למלך לאמר, אסור ורד ולא יעצרכה הגשם. ויהי הגשם על הארץ גשמי רצון ברכה ונדבה.³⁴⁷

בהמשך מספר סמברי על הורדת הגשם על ידי ר"י אבוהב, שאגב כך איבד את ראייתו, ולאחריו סיפור נסי דומה על רבי חסדאי קרשקש, שמקורו בצרור המור³⁴⁸. ואז באה האנקדוטה ההומוריסטית על עינו הבריאה של אבוהב בשתי גרסאות, והרי הראשונה שבהן:

הר' יצחק די ליאון, הר' יצחק חיון נכה רגלים, הר' שמעון מימי שנהרג על קידוש השם. ופעם אחת היו יושבים על אבן אחת גדולה מאחורי בית הכנסת, ועבר עליהם אנוס אחד ואמר להם זה הפסוק, על אבן אחת שבעה עינים, ורמז לה בזה בפסוק, על אבן אחת שהיו

347. דברי יוסף, עמודים 144–145.

348. צרור המור, ווארשא, תר"מ, ויקרא, עמוד 34.

349. ברור שנשמט כאן שמו של "גיבור" האנקדוטה, ר"י אבוהב.

350. שו"ת מהרי"ט, חלק ב', יו"ד, סימן ט"ז.

351. ש' שטובר במבוא לדברי יוסף, עמוד י"א.

352. סדר אליהו זוטא, עמוד 179.

353. השלמות ספר הקבלה, ירושלים, תשל"ט, עמוד 30.

354. וראה לעיל בערה.

355. מלכ"א י"ח, ל"ו–מ"ד.

יוסף חיון [עמוד 43]. יש להדגיש כי אין מדובר כאן בתפילתו של יהודי "תמים", אלא ברב חשוב שהעם ראה בו אדם מיוחד במינו המלומד בנסים.

345. וכאן מזכיר סמברי את תלמידיו, תלמיד וסיפור, תלמיד וסיפור. הוא מונה את רבי יוסף חיון, ר"י אבוהב, ר"י דיליאון ורבי שמעון מימי.

346. כאן ייתכן בלבול בעקבות שני התלמידים והרב, ששם שלושתם היה יצחק. עוד ייתכן שהושפע בטעות זו משלשלת הקבלה, המזכיר רבי יצחק חיון, תלמידו של רבי יהודה עוזיאל בדור הגירוש ודף כ"ט ע"ב.

גם בקטע המספר על פטירת שלושת הרבנים וביניהם חיון "לחיי עד בכבוד גדול קודם גרוש איספני"א", הגם שיש כאן בוודאי טעות לגבי אבוהב, שנפטר בפורטוגאל בשנת רנ"ג³⁶¹. לעומת כל המבוכה והבלבול אצל סמברי, ידוע לנו מפי רבי יוסף חיון עצמו כי עיר מולדתו היתה ליסבון, ובוודאי עשה שם את מרב שנותיו ברבנות עד זקנה ושיבה.

אך חוץ מהפרטים הביוגרפיים, שברובם או בכולם אפשר להטיל ספק, נשאר את אגדת הנס עצמה, המלמדת אותנו על ההערכה שקנה לו רבי יוסף חיון כאיש קדוש ומורם מעם, והדים לה אנו שומעים מפי בני הדור, יעבץ ור"ד ב"ר שלמה ׳ ׳ יחיאי, שטעמו מלקחו בתחום האינטלקטואלי.

צאצאיו

רבי משה, בנו של רבי יוסף חיון, תפס את מקום אביו ברבנות. מספר לנו רבי אברהם חיון, שהוציא לאור את מילי דאבות: "בנו בן חכם, החכם השלם כמהר"ר רבי דון משה חיון ז"ל, והוא היה הרב האחרון בלשבונה, אשר היה דן בהורמנא דמלכותא".

רבי יהודה ב"ר משה אלבוטיני, שהגיע לירושלים, והיה מבני הישיבה שם בשנת רס"ט [1509], כותב בהקדמת חיבורו על הרמב"ם, "ומרי זקני כמוהו"ר יוסף אבן חיון ז"ל³⁶². אם כן, רבי משה, אבי המחבר, היה חתנו של רבי יוסף חיון.

רבי אברהם ב"ר שלמה ב"ר אברהם חיון מספר כי ר"י יוסף חיון היה "זקני מצד אמו של אבא מאיר ז"ל". מסתבר ששבתו מצד אביו היתה נכדתו של רבי יוסף חיון, אך לא בתו של רבי משה חיון, שהרי אם כן בוודאי היה רבי אברהם מספר לנו על כך בגאווה.

רבי אברהם זה בספרו על תלמידי רבי יוסף חיון מוסר לנו: "וגם החכם השלם כמהר"ר אברהם חיון זצ"ל, זקנו של זקני מצד אבא מאיר ז"ל, אשר חבר אמרות טהורות בתשובה ומאמר במופתים, היה

ה"במות" שביקש הרב לסגור בגלל טומאתן הן הכנסיות שבעיר [שבהן, מן הסתם, התפללו קודם לשוא הנוצרים לגשם], והן מקבילות, אולי, לבמת נביאי הבעל, והביטוי "ויהתל בהם הרב" מקביל ל"ויהתל בהם אליהו"³⁵⁶. בניית סיפור זה מסביב ובהקבלה לסיפור מקראי איננו מקרה יוצא דופן אצל סמברי. דבר דומה הוא עושה בסיפור פטירתו של רבי אברהם סבע בספינה, שבו יש הקבלות ברורות בסגנון ובתוכן לסיפור המקראי על יונה הנביא³⁵⁷.

מטרתו של המספר היא להראות את קדושתו וכוחו הרוחני של הרב שהרגיש בניסיון ההערמה של המלך וניצחו, והוריד בסופו של דבר גשם. כמו כן, מודגשות פיקחותו ושנינותו כאשר אמר להם "...הלא תדעו אם לא תשמעו, כי הזונה פ' אשר החבאתם אותה בבמה פ', היא יכולה להתפלל בעדכם".

מהו המאזן ההיסטורי של האגדה, ובמה נשכר עניינו ממנה? הסיפור על "ר"י חיון בעל הנס" כולל ומבטא מוטיבים ומגמות דומננטיים בסוג זה של אנקדוטות "סמבריות". נס הורדת גשמים שכיח מאוד בסיפורים על חכמי ספרד במאה הט"ו, ולסמברי אפילו לא איכפת לחזור על שני סיפורי גשם, כשבשניהם מתחיל דרושו של הרב - פעם אבוהב ופעם קרשקש - ב"לנו המים"³⁵⁸. עניין הציווי לסגור את כל הכנסיות איננו סביר, וגירוש הזונות אל מחוץ לעיר יכול להיות לקוח ממקור אחר, ספרותי או מציאותי³⁵⁹.

מה שנותר הוא עניין הנכון של רבי יוסף חיון, וייחוסו כתלמיד של קנפנטון, בהתבסס על קפשאלי, ועליו בלבד. לעניין הנכות, העובדה שאיננה מוזכרת בכל מקום אחר, איננה ראייה לסתור את דברי המחבר. לגבי העניין השני, אם נקבל שאכן היה תלמידו של קנפנטון, נלמד מכך שהיה בספרד. כך עולה גם מהגרסה הראשונה של סיפור "על אבן אחת שבעה עיניים", שבהכרח לפני הגירוש היה, כי ר"י דיליאון נפטר לפני רנ"ב, ולא ידוע שהיה בפורטוגאל³⁶⁰. וכך

356. שם, פסוק כ"ז.

357. ראה, א' גרוס, "לתולדותיו של ר' אברהם סבע 'המגורש בשני גירושים'", ספר הזכרון לרב יצחק ניסים, ד', ירושלים, תשמ"ה, עמוד ר"ד.

358. בראשית כו, כ'.

359. ראה, למשל, על המקורות המדרשיים והלכתיים לאיסור תפילה במקום שיש צלמי ע"ז, שאולי שימשו בסיס ל"ציווי" של חיון, ראה: מנחם מ' כשר, תורה לשמה ט', ניו-יארק, תש"ה, עמוד 98 הערה 3, ובמילואים שם עמוד 139.

360. לפי הגרסה השנייה "והיה מלך פורטוגאל אומר: שני עיניים יש לי במלכותי שאין בכל העולם ערוך להם, עין נשר אשר בפורטוגאל ועינו של ר". נציין שאבוהב נפטר שבעה חודשים בלבד לאחר

שעבר לפורטוגאל עם גירוש ספרד וזכות, יוחסין, עמוד 226 א'.

361. ראה ההערה הקודמת.

362. ראה: מאיר בניהו, "ר' יהודה בן ר' משה אלבוטיני וספרו 'יסוד משנה תורה'", סיני ל"ו, תשט"ו, עמוד ר"מ. ההקדמה בשלמותה נדפסה על ידי י"ל מיימון במהדורת הצילום של המשנה תורה לרמב"ם, דפוס רומא, ר"מ, ירושלים, תשט"ו, עמוד 14. על רבי יהודה אלבוטיני רב של קהילת ליסבון בשנת 1453 ראה, פירו-טבארש, א', עמוד 133. על עיסוקיו הכלכליים ראה, הנ"ל, בכרך ב, הכולל רשימות וסטטיסטיקות, עמודים 210, 236, 667. אם המדובר באותו אדם, הרי שחיבר את ספרו בירושלים בגיל שיבה מופלג. כמובן בהיותו נכדו של ר"י חיון, נוכל ללמוד על המסגרת הכרונולוגית הכללית של חיון.

וכמנהיג רוחני של קהילתו. תוצאות הבדיקה ילמדו על רבי יוסף חיון, ובסופו של דבר גם על הקהילה.

עד כמה תפסו אצלו לימוד תורה והוראתה מקום חשוב, ילמדו פירושו למשניות, שלכאורה אין כל קשר ביניהן לבין תלמוד-תורה. לדוגמה, במשנה "ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע", הוא רואה כוונה לכך שההתמדה וההשתדלות מביאות להבנת העניין.³⁶⁸

על מקומה של ההוראה במערכת חיון אנו לומדים מפירושו ל"מרב רב ישיבה - מרב חכמה".

ירצה שלא די לו שילמוד תורה, אלא ילמדנה לזולתו, ויאסוף אליו תלמידים שיהיו בישיבתו ללמוד ממנו. וזה כנגד "מרב נכסים", כי התלמידים הם נכסים אמיתיים.³⁶⁹

ברוח זו מטעים חיון כי מאמר המשנה "והעמידו תלמידים הרבה", הוא "אזהרה לרבנים שישתדלו ללמד תורה לכל אשר ירצה ללמוד, בין ראוי בין בלתי ראוי, וכמו שעשה ר"א בן עזריה..."³⁷⁰ כדי להעמיד תלמידים הרבה על הרב להיות דמות מופת, ו"כל שחכמתו קודמת ליראת חטאו", או שמעשיו הטובים בפועל אינם מתאימים לחכמתו מבחינה כמותית, לא יבואו אליו תלמידים, כי לא יראו בו דוגמה ומופת אישיים.³⁷¹

שיטת "אמור מעט ועשה הרבה" מקובלת על חיון כדרך הוראה: ירצה, כאשר תדבר בדברי תורה, וכ"ש כשתלמד אותה לתלמידים, המאמרים יהיו מעטים... כי הדברים הארוכים יקוץ בהם

תלמידו בלישבונה. "זהו רבי אברהם ב"ר נסים חיון"³⁶³, ששמו נקרא, כנראה, על נכדו ועל נכד נכדו. לא מצוינת שום קרבת משפחה בין שני ענפי משפחתו של נכד הנכד, שסבתו היתה ממשפחת חיון - רבני ליסבון - וסבו, רבי אברהם, ממשפחת רבי אברהם ב"ר נסים חיון.

אם אמנם, כפי שנראה מכאן, היו בליסבון יותר ממשפחה אחת בשם חיון, נלמד כי עלינו להזהר בזיהוי שמות אחרים, כמשה בן אברהם חיון, שלמענו הועתקו דרשות פילוסופיות על הפטרות, פירוש קהלת ועוד בשנת רל"ד [1474]³⁶⁴, או במעתיק שירת רבי משה ן עזרא בליסבון, בשנת רל"ה [1475], ששמו יוסף ב"ר משה חיון.³⁶⁵

חיון - קווי אופי לדמותו של רב ומנהיג

הניסיון לשחזר את אופיו של רבי יוסף חיון ואופייה של מנהיגותו הקהילתית, מן הראוי שישתמך על פירושו לאבות. היסוד המוסרי במסכת זו חזק ומרכזי, אך הוא מתחזק שבעתיים בפירושו של חיון. לא לחינם בחר להכנותו מילי דאבות, בעקבות מאמר חז"ל "האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילי דאבות"³⁶⁶. וכבר ציין גרץ, כנראה על סמך פירושו למסכת זו, את אופיו כ"איש חסיד ומעולה במדות ומוסר"³⁶⁷.

כדי לבחון את הדברים ולצרפם, כדאי לעיין בפירושו לנושאים מרכזיים במסכת, ובהם לימוד והוראת תורה, מעמדו של תלמיד-חכם ועצות לדיין ולמנהיג הציבור. כל אלה היו מוקדי פעילותו ועיסוקיו של רבי יוסף חיון עצמו כראש ישיבה, כדיין

לחיון וכמו שנמצא לעתים את השם חיים, אלא שהחוקרת לא

קשרה בין שני השמות נראה גם גרוס, חיון ואברבנאל, עמוד ל"ג הערה 155. מרשימת טובי העיר של שנת 1490 ניכרת בעליל חשיבותה של משפחה זו [פירו-טבארש, א', עמוד 132]. על אישור משנת 1480 של הלוואות יהודים לכתר למטרת מלחמה, כשבהם תוספים מקום חשוב מבני חיון, כמו כן, מעניינת ההתייחסות לאחד מבני חיון בין שמונה יהודים ליסבונאיים חשובים באוסף השירים הפופולארי [פירו-טבארש, א', עמוד 328].

366. בבלי, ב"ק, ל' ע"א.

367. גרץ, דברי ימי ישראל, עמוד 246.

368. מילי דאבות, עמוד קי"ט. לעניין הרעיון עצמו, ראה שם, עמוד פ"ט, וכן, פירוש תהילים, קי"ט, צ"ט, דף 223 א'.

369. מילי דאבות, עמוד קכ"ה.

370. שם עמוד פ"א.

371. שם עמוד קס"ג, קס"ה.

363. ראה עליו אצל הקר, קבוצת איגרות, עמוד ס"ח.

364. קיזרלינג, יהודי פורטוגאל, עמוד 75, הערה 2 [נראה אוצר נחמד ג', ווין, תר"ך, עמוד 109, וכן הקר, חיון, עמוד 277, הערה 18] קיזרלינג מציין כי יש לתקן את השם משה ליוסף.

365. מופיע במסמך מטולידו, משנת 1277. מסתבר שגם ר' גדליה חיון, רבו של קהל הפורטוגזים בשאלוניקי, הוא ענף ממשפחות חיון בליסבון. [הוא מוזכר בהערכה רבה בשו"ת מהרשד"ם, חלק או"ח, סימן ל"ג, ועוד שם. וראה גם, ר' יצחק אדרבי, דברי ריבות, שאלוניקי, שמו"ז, סי' רצ"א]. עד כמה מרובים היו בני חיון בליסבון ניתן ללמוד ממחקרה של פירו-טבארש, כרך א', עמודים 232-233, כרך ב' עמודים 192, 199, 204, 215, 229, 223, 233, 243, 244, 254, 259, 883. תחילת האיזכורים בשנות ה-40 המוקדמות עם שלמה, אברהם וראה יוסף חיון, וסופם ביוסף שהמיר באונס הכללי של 1497, ונהרג בפרעות 1506. ייתכן כי משה, המאוזכר בין השנים 1464-1490, הוא בנו של ר' יוסף. שם המשפחה בתעודות הוא, בדרך כלל, שבהגייה הפורטוגזית המאונפפת נשמע קרוב מאוד

והווי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. יצוה עוד לעוסק בתורה בייחוד, שיקבל כל התלמידים הבאים לפניו ללמוד ממנו, בסבר פנים יפות, כי זה מה שישבב שיתקרבו אליו וילמדו ממנו. ואם יעשה הפך הזה, ולא יראה להם הסברה טובה, וכ"ש אם יראה להם פנים זועפים, יתרחקו ממנו³⁷⁹.

ואכן, התורה נקנית ב"שימוש חכמים", מצב שהוא ביטוי לקרבה האינטימית, האידאלית, בין הרב לתלמיד, ואז "ימסור לו הרב סתרי החכמה וסודותיה"³⁸⁰.

עם זה מדגיש רבי יוסף חיון כי מרחק של כבוד ויראה ראוי להישמר. הכבוד הוא שכרו של המלמד, ואין התלמיד רשאי לקפח את התשלום של מורו. תלמיד הוא זה "המכיר את מקומו, ר"ל, מדרגתו, ולא יתהדר לפני מלך, ולא יעמוד במקום גדולים, אבל ישפיל עצמו לפניהם, והם יכבדוהו מפני זה וילמדוהו. ואם יתהדר לפניהם - יגרשוהו משם"³⁸¹. רבי יוסף חיון גם מקפיד על השתיקה המוחלטת של התלמידים בשעת דיבורו של הרב, "שישתוק ולא ידבר שום דבור בעודו שומע הלכה מרבו"³⁸².

הוא ממליץ ללכת וללמוד ממלמדים שונים, משום שכל גדול "לפעמים ישתבש בסברתו", וכל קטן יכול לומר לעתים חידוש שהרב הגדול לא הגיע אליו בעצמו³⁸³. המלצה זו מגלה לנו טפח אישיות נוסף, כאשר אנו מצרפים לכך את ידיעתנו, כי רבי יוסף חיון היה רבה של ליסבון וראש הישיבה.

מעל על הפרטים שנחשפו לנו, עומדים דמותו האהבהית מלאת-הרוך של רבי יוסף חיון, הרב-המחנך, והאווירה הנוחה ועם זאת ספוגת הכבוד, ששררה בין ראש הישיבה לתלמידיו, כפי שמשתמע מתיאורו של הר"י יעבץ, "ויהי להם לראש, יושב בשבת תחכמוני, זקן ונשוא-פנים, הוא הראש הגדול, מלא תורה כאחד מן האמוראים - רבי יוסף חיון ז"ל"³⁸⁴.

העיקרון הראשי המדריך את התנהגותו של החכם נתון במתח שבין חובתו כתלמיד-חכם - מייצג התורה - ובין מידות המוסר

הלמד ולא יוכל להכילם. והעניינים שיכללו המאמר יהיו רבים, וזהו, ועשה הרבה, באופן שיהיו המאמרים מעטי הכמות ורבי האיכות³⁷².

סגנון פרשנותו חיון הוא "נאה דורש ונאה מפרש". אופיו הרגיש והעדין משתקף גם בדרישתו, בעקבות המשנה, כי אל לו לרב להיות כעסן, "לא עם התלמידים, כי אין הקפדן מלמד, וגם עם שאר האדם, כי הכעס מעלים החכמה"³⁷³. הדבר מוצא את ביטויו גם בהעדר כמעט מוחלט של נעימה פולמוסית בפירושו. כהקדמה לפירושו הוא בוחר לעתים תכופות בביטוי "ונוכל לפרש, או 'ואחשוב'. את פירוש רד"ק על "סרי סוררים" הוא דוחה בעדינות מרבית, "ולא ישר בעיני לפרשו... כמו שפירושו המפרשים"³⁷⁴. ובאופן אחר, לאחר הצגת פירושו הוא: "...והחכם רבי דוד קמחי ז"ל אמ' כי כן שם המלך המולך עליה בזמן חורבנה, ואם קבלה הוא נקבל"³⁷⁵.

חובת כל אדם להבין את נושא לימודו בשלימות, וחמור הדבר "במרבצי התורה, שאינם מלמדים אותה כראוי, ארוור עושה מלאכת ה' רמיה. והמלמדה בשלימות יהיה מבורך". אלה דברי חיון על "ודע לפני מי אתה עמל"³⁷⁶.

על הכנתו של המלמד חייבת להיות קפדנית ומדוקדקת:

הווי זהיר בלמוד, כשתלמוד לזולתך, שתדקדק ללמוד האמת והיושר, ר"ל, שתעמיק בו מאוד לדעת האמת, עד שכאשר תלמדהו יהיה אמת וצדק, כי אם תלמד הדבר בחילוף מה שהוא בשוגג, הנה השוגג ההוא עולה זדון, לפי שאתה מחטיא אחרים³⁷⁷.

ובהתאם, גם הוראת הדברים בפועל צריכה להיות מדויקת, "והעושה סייג לדבריו... שלא יכנסו בו המחבלים ויחבלו בגדר, העשוי לבל-יכנסו השועלים מחבלים כרמים. והכוונה בזה, שיבאר דבריו בשלימות באופן שלא יובן מהם טעות"³⁷⁸.

מסכת היחסים שבין רב לתלמידו אף היא זורעת אור על דמותו של רבי יוסף חיון. כבר ראינו לעיל כי על הרב להימנע מכעס. אך עליו גם להראות לתלמידיו פנים שוחקות. הוא מצמיד עניין הקשור בתלמוד תורה למשנה, שלכאורה, משמעותה רחבה הרבה יותר.

376. שם ב', י"ז, עמוד קמ"ה.

377. שם ד', ט"ז, עמוד רי"א.

378. שם ו', ה', עמוד רפ"ב.

379. שם א', ט"ו, עמוד ק"ה.

380. שם ו', ה', עמוד ר"פ.

381. שם ו', ה', עמוד רפ"ב. וכן, שם ו', ב', עמוד רע"א.

382. שם ג', י"ז, עמוד קע"ד.

383. שם ד', א', עמוד קפ"ז-קפ"ח.

384. אור החיים, עמוד 93.

372. שם עמוד ק"ד. וכן "וכל המרבה דברים מביא חטא. זה מוסר לדרשנים. הוזהרים שילמדו דבריהם דרך קצרה... וזה לשתי סיבות. האחד, כי בדרך הארוכה יקצו בה, ותהיה להם לטורח ולמשא כבד. שנית, כי לא יוכלו הכילם בכח השומר" (שם עמוד ק"ח).

373. שם עמוד רפ"א.

374. פירוש ירמיהו, ו', כ"ח, דף א31'.

375. שם מ"ט, כ"ז, דף א207'. הערות אלה יש לראות על רקע חילוקי הדעות העקרוניים שיש לו עם רד"ק, כפי שנראה בספר רבי יוסף בן אברהם חיון א. גרוס בפרק על שיטת פרשנותו של חיון.

יין וחלב [שם], כי גם פניני התורה וסודותיה הערבים לשכל, כיון וחלב לחוש הטעם, לא יקחו כופר תחתם³⁸⁹.

סביר מאוד להניח, שרבי יוסף חיון עצמו לימד "בלא מחיר יין וחלב". אך למרות האידאל, הוא שומר על "זכויות" החכם, כפי שנתמסדו במסורת ובהלכה, ואומר, "...אך מה נעשה כי כבר פשט המנהג בכל החכמים להשתכר בדברי תורה, הן בשכר התלמידים, הן בשכר התנאים שמקבלים מהקהלות, אלא שכבר מצאו להם סמך וראיה ממאמרי רבותינו ז"ל³⁹⁰". והוא ממשיך בהרצאת דברים מקיפה להורות על כל הדרכים האפשריות - שמונה במספר - ישירות ועקיפות, שדרכן יכול החכם ליהנות מדברי תורה³⁹¹. כך היא שורת הדין, אך רבי יוסף חיון חוזר ומדגיש כי "ראוי לו ללמוד תורה לשמה, ויקבל הריח לא על דרך התכלית"³⁹².

דמותו של רבי יוסף חיון כדיון וכפוסק הלכות מצטיירת בכמה מקומות, וגם ממשניות שפשט משמעותן נוטה לתוכן פירושו. סגנון דבריו ואופיים מעמידים דמות איש הלכה התר אחר דרכים להשכנת שלום בין איש לרעהו, בין הדיין לנידון ובין ההלכה למציאות.

את המשנה "החשך עצמו מן הדין" הוא מסביר כ"שבח הפשרה בין בעלי הדין". כך לא יבוא הדיין לידי שנאת החייב "וזה כי כאשר יחביהו בדין, ישנאו גם כן הדיין"³⁹³. הפשרה מונעת גם גזל, וברוח של ענווה אומר רבי יוסף חיון, "וזה כי מי ומי בקיא בדין, וכל שכן בדורות הללו שאין אתנו יודע עד מה, ואילו ידון כפי הדין ואולי יטעה בדין, ויגזול מאחד מבעלי הדין מה שראוי לו כפי הדין"³⁹⁴. וכאשר יש לשבת בדין "אל תהי דן יחידי", למרות שמומחיותו מתירה לו, "כי ברבות האנשים ירבו הדעות, ולפעמים קטן התלמידים יסבור סברה נכונה, שלא יפול בה מגדולי החכמים... אבל בדורות הללו, שאין שם מומחה, ואנן הדיוטות אנו, אין לשום אדם, עם היותו חכם, לדון יחידי"³⁹⁵.

שלו כאדם. עליו לגרום לכך שיכבדוהו ואף באמצעים חיצוניים, "להיות הת"ח מסולסל בלבשו, ולא ימצא רבב בבגדו". וכן, "וינהג סלסול בעצמו לפני עם-הארץ... וכן החכם המתכבד בלבשו... לתכלית שהיה נחמד ואהוב בעיני כל רואיו"³⁸⁵. אך כל אלה מתוך ידיעה פנימית מתמידה, כי אין זה לכבודו, כי אם לכבוד התורה, שאותה הוא מייצג, "בתנאי שיהיה לבו חלל בקרבו. והמגונה, ההיפך מזה, שמתכבד שלא לשום שמים, להתגדל ולהשתרר ולהטיל חתיתו בארץ חיים, ורוצה שישתעבדו לו בני אדם". וכך, החכם שבא לידי כך שיכבדוהו, חייב להתרחק מן הכבוד, "ר"ל, שמתרחק והולך בדרך רחוקה, כדי שלא יעבור לפני עדת אנשים, שלא יטריחם לעמוד לפניו לחלוק לו כבוד... וגם אם ירצו לחלוק לו כבוד ולתת לו שום מעלה - לא ירצה בה, אבל יתרחק ממנה"³⁸⁶.

מחובתו של החכם לחלוק את חכמתו עם הציבור, לא רק הלכה, אלא גם ב"אמונות התורה האלקית"³⁸⁷, ומה יקבל הוא בתמורה? רבי יוסף חיון נדרש לעניין פעמים מספר. אמנם אין הוא חד-משמעי לגמרי, אך גם איננו בא לידי סתירה מיניה וביה. והרי חובתם של בעלי-הבתים:

יהי ביתך בית ועד לחכמים. ר"ל, שיהיה ביתו בית מועד ונכון להועיל לחכמים, עד שימצאו שמה החכמים משאלות לבם, ויקבלו ממנו תועלת, ואז יחשקו להועילו מחכמתם, חלף טוב שיקבלו ממנו, ויגמלוהו טובה תחת טובה³⁸⁸.

יחד עם טובת הנאה מסוג זה, אומר רבי יוסף חיון:

עשה לך רב... כי הרב השלם לא יקח כופר בלימודו... וזהו אצלי אמרו, "ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכולו ולכו שברו בלא כסף [ישעיה נה, א]... ירצה, כמו שתקנו בתורה[נ] בלא כסף, כן תמכרוה בלא כסף. ולא כסף לבד, אלא אף שאר מחיר, ואומר, ובלא מחיר

385. מילי דאבות, עמוד ר'. וכן, שם עמוד רכ"ד.

386. שם עמוד רפ"ב.

387. פירוש תהילים, ל"ו, ל', דף 70א'. וכן מילי דאבות, עמוד קכ"ה.

388. שם עמוד פ"ז.

389. שם עמוד פ"ט-צ'.

390. שם עמוד קצ"ז-קצ"ח. וכן, שם עמוד קנ"ו. דיון דומה מאוד נמצא אצל אברבנאל. אך לדעתו, אסור לקבל מתנות מיוחדים, בניגוד לדעת חיון, "לפי שבהיות מקבל מאדם פרטי יצטרך להחניפו, ואף שיראה בו ערות דבר לא יוכיחוהו כראוי... מרביץ תורה, כי הוא המלמד, הוא המור' הדינים, הוא המוכיח. ולכן מוטב שיקבל מכללות הציבור..." [נחלת אבות, דף נ"ג ע"ב-נ"ד ע"א].

391. וראה עתה לענין זה, מענין לציין כי שני בני דורו של רבי יוסף חיון,

שכתבו פירושים על מסכת אבות, רבי מתתיה היצהרי ורבי שמעון בן צמח דוראן [שעליו כבר העיר ספטימוס], שניהם מוצאים לנכון להידרש לבעיה זו באריכות רבה. אם נצרף להם את הדיונים המפורטים של מחברים אחרים וביניהם בעל צדה לדרך, וכאמור, חיון ואברבנאל, נוכל לסכם כי הנושא היווה מוקד חשוב להתייחסויות חכמי ספרד בתקופה זו.

392. מילי דאבות, עמוד ק"א.

393. שם עמוד ר"א. והשווה רש"י ואברבנאל על משנה זו. ייחוד הדברים של רבי יוסף חיון איננו בתוכן כי אם בסגנון.

394. שם.

395. שם עמוד ר"ג. השווה רמב"ם, הלכות סנהדרין פ"ב, הלכה י"א.

לעשיית מצווה קולקטיבית, כשכירת מלמד וקניית ספר תורה⁴⁰⁰. אסור לפרוש מן הציבור, שהוא "במדרגת איש אחד המורכב מאיברים רבים, וכל אחד יעזור לחבירו... כי קיום כל הכלל תלוי במציאות הפרטים"⁴⁰¹. על האדם להיות חלק מן הקהל בתפילה ובצדקה, ועליו להשתתף בענייני הכלל, כגון בנישואין ובאירוסין⁴⁰². השאיפה וההטפה לאחדות ולשלום בקהילה, משתלבת היטב בדמותו, כפרשן המרוחק מפולמוס, כמחנך בדרכי נועם, וכדיין בעל קווי אופי רכים. הכול מתוך עמדה ובמעמד של חכם בעל שיעור-קומה בתורה ובחכמה, מכובד ו"נשוא פנים", בלשונו של יעבץ.

בהיותו באיבורה, מרוחק מקהילתו, עקב מגיפה בליסבון, סיים הרב את פירושו הגדול על ספר ירמיהו, אך שמחת הסיום איננה בראש מעייניו:

...ואני נפרד מארצי ומולדתי ובית אבי ומקהלתי, קהלת קרית לשבונה ההוללה, דואג ונחלה על מכות הארץ ההיא ותחלואיה אשר חלה ה' בה זה שלש שנים... ותהי קהלתי הומיה וצַעֲקָתָה, כי רבות אנחותיה, ולבי דוי הומה לי על שברה, כי שבר גדול נשברה, מכה נחלה מאד. רופא רחמן ירפאה ותרפא... אשר עשה עמה מלפנים גדולות ונוראות יחזירה לקדמותה... והשב שבות יעקב ישיבני אליה ויהי עמי, ושמה אמתיק סוד עם אחי ורעי בבית אלקים...

דברים אלה שבאו מעומק לבו של רבי יוסף חיון מטיבים להעמיד קווים לדמותו, ששורטטו בקולמוסו הוא.

חיבוריו וזמן חיבורם

פרטים ביבליוגרפיים על כתביו, אנו לומדים מתוך הערות מעטות של רבי יוסף חיון הפזורות פה ושם בחיבוריו. אין הוא מן המחברים המפנים תדיר לדברים שכתבו בעבר, בנוסח "כמו שכתבתי ב..." וכדומה. העדר אלה מקשה על הניסיון לשרטט כרונולוגיה ביבליוגרפית. מקורות הסיוע החיצוניים גם הם רק בבחינת פירושים, ואף על פי כן ננסה בעזרת אלה לשחזר את הניתן לשיחזור.

בהקדמתו לתהילים כותב רבי יוסף חיון, "ועם שהיתה כוונתי להשלים ראשונה פי' הנביאים כולם, כמו שפירשתי ראשונה ההפטרות כלן וספרי ישעיהו וירמיהו..."⁴⁰³ לפיכך סדר הפירושים

משתי הערות, שיש קשר ביניהן, נראית נכונותו להקל בהלכה, וכמדומה שאפילו בקיצוניות. הדעת נותנת, שמציאות מסוימת היא שגורמה, ומשתקף כאן הניסיון לגשר בין דרישות ההלכה לבין המציאות.

רבי יוסף חיון מסביר כי "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" פירוש, שיש מקרים שבהם "יעשה האיש פועל רע ויחשב טוב, כאשר יעשהו לתכלית טוב... כענין יעל, כאשר הפקירה עצמה אל סיסרא... כאלהו בהר הכרמל, שעבר עבירה ועבר על מצות 'השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה', אבל עשה אותה לתכלית שלם"³⁹⁶. יעל ואלהו תיקנו אפוא בעזרת הקלוקל, תוך כדי עשייה. אך בעניין אסתר מפתיע אותנו רבי יוסף חיון בצעד נועז:

ואחר השמע דבר המלך ודתו, שנראה שהוא מיותר אחרי אמרו מיד, ובהקבץ נערות רבות, להגיד כי עם היות הענין נשמע ומפורסם לא הסכים מרדכי להחביא את אסתר, אבל הסכים להיותה יושבת בפרסום, אולי תלקח למלך, ויעזרה הש"י למלך תחת ושתי. וכל זה להיותה לישראל מחסה ומסתור בגלות ההוא. ולא חשש לאיסור, לשערו הטוב הגדול וקיום הדת שימשך לכלל ישראל מהאיסור הזה, על דרך אמרם ז"ל, חלל עליו שבת אחת יען ישמור שבתות הרבה, ועל דרך הרופא שיכרות האצבע הנשון מהחי הנכשנן, למלט גופו של נשון בכלל³⁹⁷.

נזכור, כי עדיין לא נגזרה גזרת המן, שום סכנה מיידית לא נשקפה ליהודים. העבירה היתה "ברי", והתועלת "שמא" רחוקה. כאן טמון היתר לדרכי מתירנות של חצרנים יהודים, שהגם שהוא קיים, מקובל ונפוץ בתקופה זו, אין הוא מקבל ביטוי מרחיק לכת כל כך³⁹⁸. ספק גדול אם נמצא אנשי הלכה שיסכימו עת ההשלכות ההלכתיות של פירוש זה. מכל מקום, לענייננו נלמד, כי חיון, כמנהיג קהילה שלא חסרו בה חצרנים יהודים מחצר אפונסו ה-5, ביקש למצוא דרכי גישור בין ההלכה למציאות, ונתן משנה כוח להנחייה התלמודית "כחא דהיתרא עדיף"³⁹⁹.

גם על אופי מנהיגותו הרוחנית בענייני ציבור וקהילה, ניתן ללמוד מתוך פירושו. הוא מטיף שלא "לעסוק עם הציבור", ולפי פירושו הכוונה שלא לריב עם הציבור, אלא אם כן נדרש הדבר

396. שם עמוד ק"מ.

397. פירוש אסתר, דף 71א'-ב'.

398. השווה דברי רבי יוסף קארו אצל בן-ששון, דור גולי ספרד, עמוד 34.

399. את הקיצוניות הפרשנית ההפוכה, בעניין לקיחת אסתר לארמון המלך, ראה בספר רבי יוסף בן אברהם חיון א. גרוס הערה 41, עמוד

ר"ח.

400. מילי דאבות, עמוד קט"ו.

401. שם עמוד קי"ז.

402. שם עמוד קי"ח.

403. פירוש תהילים דף 5א'.

סיפור דרכו של כתב-היד אל הדפוס מעניין לכשעצמו. בראש המהדורה אנו קוראים:

אלה דברי צעיר התלמידים, אברהם בכמה"ר שלמה חיון ז"ל, מבני בן של קדושים, זרע אברהם המחבר זלה"ה. ויגש אברהם ויאמר...ועליתי אל הר ה', אל עיר הקדש ירושלים תוב"ב. ואבא היום אל העין, לבית מדרשו של ת"ח מחכמי עיר הקדש הנז'. ואני טרם אכלה לדבר עמו בדברי תורה, והנה ידו שלוחה אלי עם הספר הזה, פי' הרב זקנו ז"ל על מסכת אבות, קראו מלי דאבות, אשר היה גנוז בתוך ספריו. ובראותי אורו עיני, וכי טעמתי מפרי מגדיו מתוקים מדבש...לכן הואיל ואתא לידן עת לעשות לה' לקיים המצוה הזו, ולזכות את הרבים, ולתתו ליד המדפיסים, ולהדפיסו, ומלאה הארץ דעה.

סופו של כתב-היד, שהובא לקושטא "והיתה התחלת המלאכה... יום ששי, ראש חדש כסלו, שנת השל"ט ליצירה" [1578]. יש להניח כי את פירושו לאסתר ולשיר-השירים כתב חיון מאוחר יותר. בסיום שיר-השירים הוא כותב, כי בדעתו לחזור ל"התייצבות שנייה", לשם בדיקת הפירוש ושיפורו, דבר, שכנראה, לא הספיק לעשות. בפירושו לאסתר הוא מאזכר חיבור אחר שלו, "...על הדרך שהקדמתי בפירושי למגילת איכה". לא ידוע לנו דבר על פירוש זה.

בעוד שהוא אינו מזכיר פירושים אחרים משלו, הרי מהקדמת רבי דוד ן' יחייא לפירוש שלו על משלי, נראה כי גם רבי יוסף חיון כתב פירוש על ספר זה. בפתיחה המתנצלת על הכתיבה, מונה המחבר את הפירושים הקודמים הידועים לו על ספר זה - תשעה במספר - החל ברש"י וכלה ב"מורנו הזקן בחכמה ובשנים, אשר בדורנו היום פירושו כפלאי מים בציון, החכם רבי יוסף חיון" ⁴¹⁰. הפירוש למשלי משתייך לקבוצת פירושי ההפטרות והמגילות, שהיה להן מוטיב "שימושי", בהיותן נקראות במשך השנה - דבר שהוא נכון גם לגבי ספר תהילים, שהקריאה בו היתה למנהג נפוץ בתקופה זו ⁴¹¹. ואלה דברי רבי דוד ן' יחייא, בסוף הקדמתו הנ"ל:

כאן ברור: הפטרות, ישעיהו, ירמיהו, תהילים. מתוך פירושים אלה, ידוע זמן כתיבתו של פירוש ירמיהו בלבד ⁴⁰⁴. בקולופון של כתב-היד האוטוגרפי נאמר, "ותכל עבודתו יום שני, ארבעה ימים לירח סיון, מאתיים ועשרים ושש שנים אחר האלף החמישי ליצירה" [1466].

את פירוש ההפטרות מזכיר גם רבי אברהם ב"ר שלמה חיון בסוף מילי דאבות. בשנת תקכ"ד [1764] יצא לאור באמסטרדם ספר ליקוטי מן על ההפטרות, המבוסס ברובו על פירושי רבי משה אלשיך. בהקדמה נאמר, "ולא זו אף זו, שנעלם מספר הנחמד הלז" ⁴⁰⁵ מספר יחזקאל, אשר איזה ההפטרות המה בכתובים ולא נמצא פירוש עליהם. והבא ליטהר מסייעין אותו מן השמיים, ה' אנה לידי כתיבת-יד מרב קדמון מחכמי ספרד, שמו הטוב מהור"ר יוסף בן הנשיא מהור"ר אברהם חיון זצ"ל, אשר הוא כנוס במטמון אוצר". בסיום הספר מציינת הערת המגיה והמלקט, "...וזכות המפרשים אשר חיברתי אליו" ⁴⁰⁶, ה"ה הגאון המפורסם מוהר"ר יצחק אברבנאל זצוק"ל, ופירוש חדש אשר עדין לא נדפס והוא בכתב באוצר טמון ממוהר"ר יוסף בן הנשיא מוהר"ר אברהם חיון, על איזה הפטרות אשר לא נמצא פירוש באלשיך" ⁴⁰⁷. התנצלות המגיה בעמוד הבא באה ללמדנו, "וזאת לדעת שכל הפירושים מרוב ההפטרות הם מאלשיך, חוץ מהפטרות ביחזקאל שלא נאמר בהן מאברבנאל, הוא פירש ממהור"ר יוסף חיון זצ"ל" ⁴⁰⁸. אם כן מעמוד השחר ועד החתימה חל שינוי קטן; אברבנאל נכנס ו"תפס" את רוב ההפטרות מיחזקאל ⁴⁰⁹. ייתכן שהשיקול להעביר את רוב ההפטרות לאברבנאל נבע מאורך הפירוש של רבי יוסף חיון. פרשן זה, שניתח כל מלה בכל פסוק, היקשה על המדפיס, שהצליח להכניס בצד הטקסט המקראי של כל הפטרה שניים ועד ארבעה פסוקים בלבד מפירושו של רבי יוסף חיון. כך, למשל, בהפטרות "וארא", חלק הארי של הפירוש הוא ההקדמה לנבואה עם ביאור שני הפסוקים הראשונים.

פירושו לאבות, שאותו כינה מילי דאבות, הושלם בליסבון ב"ד לחודש תמוז שנת ר"ל [1470], ככתוב בקולופון של הוצאות הדפוס.

⁴¹⁰ קב ונקי. ר' שלמה ב"ר צמח דוראן מזכיר בהקדמה לפירושו של משלי את פירוש "הרב בן חיון ז"ל", בין פירושים אחרים כרש"י, ראב"ע, רלב"ג, המאירי (נחשק שלמה, ויניציאה, שפ"ג, דף שלפני דף א'). אלא שבפירוש עצמו הוא משתמש בקב ונקי של ן' יחייא, ולכן נראה שלא ידע את פירוש רבי יוסף חיון אלא עליו בלבד מתוך הקדמת קב ונקי.

⁴¹¹ בכלל, ריבוי הפירושים על תהילים, למן המחצית השנייה של המאה הט"ו, הוא תופעה הדורשת חקרני. רבי יוסף חיון עצמו

⁴⁰⁴ בפירוש זה הוא מפנה פעמיים לפירוש ישעיהו ן' דף א' 122.

⁴⁰⁵ מראות הצובאות של אלשיך.

⁴⁰⁶ כלומר, אל פירוש אלשיך.

⁴⁰⁷ דף ק"נ ע"א.

⁴⁰⁸ וראה גם הערתו בדף כ"ח ע"א.

⁴⁰⁹ אברבנאל: תצוה, אמור, האינו, פרה, חדר, שבת חול המועד פסח, שבת חול המועד סוכות. חיון: וארא, קדושים, אחרי מות, יום א' דשבועות.

מלאני לבי לשאול שאלה גדולה... ואתנה אותה לפני כל יודעי דת ודין, וכן גדולי חכמי הארץ יושבי על מדין, והולכי נתיבות הטובות, וראשי הישיבות. וישיבו אותי דבר... וכי לא מתקו לי רגבי נחלי נהרי דרכיהם, דרכם ומחשבותיהם, חם לבי בקרבי, דברתי אל לבי, שא נא כלך... וכאשר התעסקתי במלאכת ה' זאת ימים אחדים, שבעתי נדודים... ואמלטה רק אני בורח...⁴¹⁴.

את פירושו לדברים השלים אברבנאל בשנת 1496, ואם יש להבין כפשוטו את "עשרים שנה", הרי שאת שאלתו שלח בשנת 1479, ומכאן גם יש להקיש לתאריך המשווער של מגיד משנה. אלא שכל זה איננו מתיישב עם העובדה, שאיגרתו של אברבנאל לרבי יחיאל מפייסה מלמדת, שכבר בשנת 1472 נשלם חלק מפירושו על דברים, וכן מוזכר הפירוש כבר בעטרת זקנים, כלומר, כבר בשנות ה-60⁴¹⁵. גם הפתרון, ש"זה לי עשרים שנה" מכוון לגילו של אברבנאל [כלומר, לשנת 1457], איננו יישוב לפי פשוטו של ביטוי. אך יש להעמיד את הדברים על מקומם. אין ביטוי בעייתי זה אלא שיבוץ מקראי, השאול מבראשית ל"א, מ"א, שם מתלונן יעקב אל לבן, בהזכירו את השנים הרבות שעבד אצלו. נראה אפוא שלא התכוון אברבנאל לציין זמן מדויק, אלא לרמוז, כי עבר זמן רב מאז. וראיה לדבר, בעיה דומה אצל פרופיאט דוראן, הכותב בסוף אל תהי כאבותיך, "ואשר אאמינהו עתה, הוא אשר האמנתיו זה לי עשרים שנה". נתחבטו החוקרים, שהרי אם הדברים כפשוטם, ימצא שדוראן היה צעיר מאוד בזמן הכתיבה. לכן ראו כאן שיבוש, או הבינו שהתכוון המחבר לעשרים שנה מיום שעמד על דעתו

ומפני זה הסכימו זכי השכל ברי ההבנה ובעלי המדות הטובות, אשר מימי הדעה ממעיני הישועה נפשם שואבות, ללמוד וללמד מדי שנה בשנה דבריו הערבים, ולעמוד ולדרוש ברבים. וקבעו עתם בתחילת הקיץ ובימי ספירת העומר, כי אז יתעורר הכח המתעורר להשתרר החמר, והנפש המשכלת רובצת תחת משאו, והיא יושבת תחת תמר. וקריאת זה הספר באותו הזמן היו תהיה להם לעזרה, והיו נכונים ליום מתן תורה⁴¹².

גם פירוש אבות נכתב לטובת לומדי המסכת. מנהג ספרד היה ללומדה בין פסח לעצרת. רבי יוסף חיון מסביר, כי פרק קניין תורה נוסף למסכת, כדי להשלים את מניין הפרקים לשישה, כמניין השבתות שבין שני מודים אלה⁴¹³.

רבי אברהם חיון, שבחתימת מהדורת מילי דאבות מונה את תלמידיו ואת חיבוריו של רבי יוסף חיון, מספר גם על, ה"דרשות דרוש דרש על הפרשיות מדי שבת בשבתו ובמועדי ה'". אך אין מקורות אחרים המאשרים עובדה זו. לעומת זה הגיעו לידינו כמה מן ה"קונטרסים" וה"מאמרים", שמזכיר רבי אברהם, ומספר לא מבוטל של כתבי-יד.

מגיד משנה הוא מאמר-תשובה לרבי יצחק אברבנאל, ששאל, אם ספר דברים נכתב מפי הגבורה, או משה מפי עצמו כתבו. זמן הכתיבה איננו מצוין בכתבי-היד. לעומת זה, יש לכאורה רמז לכך בהקדמת אברבנאל לפירושו על ספר דברים.

זה לי עשרים שנה בימי בחרותי, בהיותי על אדמתי, העיר לישבונה עיר ואם במלכות פורטוגא^ל, אשר בקצה מלכות ספרד,

והשווה גם פי' ר' יוסף יעבץ על אבות, וכבר רשב"ץ נ"ל... לפי שבספרד ובצרפת נוהגים לקרות מסכתא זו בין פסח לעצרת והם שש שבתות...". מגן אבות, וזין, תרכ"ג, עמוד 92, ור"מ היצחרי בהערותו המעניינת: "נהגו העם לקרות אחריה בשבת שלפני יום מתן תורה פרק א' שבהלכות דרך ארץ המתחיל, רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה, יען מתיחס למוסרי מסכת אבות באזהרת שקידת למוד התורה הקדושה" [פירוש אבות, כת"י לונדון, דף 86 א']. החיד"א מאזכר בעניין זה את רבי יוסף חיון בספר אוצרות החיד"א על מסכת אבות, ירושלים, תשל"ו, עמוד צ'. כידוע, כתב החיד"א כמה פירושים על אבות. פירושו של חיון הגיע לידינו מאוחר נראה שם, וכך רוב האיזכורים מופיעים רק בפירוש מראית עין [ליוזרנו, תקס"ה]. לעצם העניין, ראה החומר שליט צבי כהן, בין פסח לשבועות, עמוד קנ"ב, הערה י"א, ועמוד קס"א, הערה מ"ט.

⁴¹⁴. פירוש דברים, ירושלים, תשל"ט, עמוד ג'.

⁴¹⁵. "והצגתי לפניך עטרת זקנים אשר עשיתי, ופי' אלה הדברים אשר אני עשה". ראה, נתניהו, אברבנאל, עמוד 17, והערה 46.

מתייחס כמה פעמים לאמירת או לקריאת מזמורי תהילים. נעל היותו שני במעלת החשיבות רק לתורה, ועל הסגולות שבשימוש תהילים, ראה בהקדמתו. על החשיבות מדבר גם האפודי בהקדמתו למעשה אפוד. מעניינים מאוד גם דבריו של ר' יהודה'ן בולאט, כלל קצר [מהדורת מ' רבינוביץ], ירושלים, תרצ"ה, עמודים כ"ג-כ"ד. על שיטת שירת וניגון המזמורים ראה פירוש תהילים, ד', א', דף 9א', על דרך האמירה בציבור הוא אומר: "ידבר על בני הגלות וסדר להם תפלה זו שיאמרו אותה. וסדרה בלשון יחיד לרמוז שיאמרוה כלם ביחד כאיש אחד באהבה וחברה, עד שיהיו חלקי האומה כאברי האיש האחד שאיש את רעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק", שם ס"ט, ב', דף 122ב'. כאמור, כל הנושא עדיין לא נדון בנושא בפני עצמו. ⁴¹² על המנהג לקרוא ספרי נ"ך שונים בעונות ובמועדים קבועים במשך השנה, שנהג במאות ה"ז וה"ח באימפריה העות'מאנית, ראה, י' הקר, "הפעילות האינטלקטואלית בקרב יהודי האימפריה העות'מאנית במאות השש-עשרה והשבע-עשרה", תרביץ נ"ג, תשמ"ד, עמודים 584-585.

⁴¹³. מילי דאבות, ר', א', עמוד רס"ה. וכך גם בנחלת אבות של אברבנאל,

בפרשיות מתוך ספר במדבר. ואם זה נכון, ייתכן כי זהו חלק מפירושו על התורה, שהזכיר רבי אברהם ב"ר שלמה חיון.

מועד חיבור ה"מאמרים" איננו רשום בכתבי-היד. במאמר אחד, על חטא מי מריבה, ששרד בכתב-יד יחיד, רמז לכך, אם כי יש להעיר שאופיו הוא ייחודי, ולא נראה כי הוא חלק מקבוצת ה"מאמרים". במאמר זה סוטה רבי יוסף חיון באופן נדיר מנתיב פירוש הטקסט, ומפרש אגב אורחא את תהילים צ"ט, ה'–ט'. הפירוש, שאיננו קצר, זהה כמעט בדיוק מילולי לפירושו של פסוקים אלה בפירושו של חיון על תהילים. הדעת נותנת, כי הפירוש במאמר נלקח מפירוש תהילים, ולא להפך, וצריך עיון.

מאמר אחר, אף הוא בעל אופי מיוחד, הוא ברכות התורה, שבו מפרש רבי יוסף חיון את ברכות יעקב לבניו, את ברכות בלעם לישראל, ואת ברכות משה לשבטי ישראל. זמנו של מאמר זה נראה כמאוחר, אך גם השערה זו תלויה בשערה. בפירוש תהילים אומר חיון, כי "אות" ו"מופת" הן שתי מלים נרדפות, "כבש, כשב, שה. ארי, אריה, לביא וזולתם". לעומת זה אנו קוראים בברכות התורה, "ולהביא הוא האריה הקטן השנים^[1476]", וזה כי איננו כל כך גבור, אבל הוא יותר קל לנערותו. והאריה אינו קל כמוהו, אבל הוא יותר גבור". גם כאן הדעת נותנת, כי החידוש הזה מאוחר ל"הודאה" הנדירה בדבר זהות התוכן שבין שתי המלים, והדבר ילמד על איחור ברכות התורה, ביחס לפירוש תהילים. ועדין יהיה נכון להשאירו בגדר צריך עיון. מכל מקום, ברור כי מאמר זה, ומסתבר כי גם קבוצת ה"מאמרים" הצמודים אליו, חוברו לא יאוחר משנת רל"ו [1476], התאריך הנקוב בקולופון כתב-היד, שממנו הועתק כתב-היד שבידינו.

כתב-היד מוסקבה, גיזבורג 1053, כולל את מאמר ברכות התורה של חיון ולאחריו פירוש חלקי על ספר בראשית, הנקטע ב"חיי שרה". ח"ה בן-ששון הסתמך על פירוש זה לשיחזור דעותיו של רבי יוסף חיון⁴²⁰. אף כי היה מפתה לראות בו שריד מפירוש רבי

כמבוגר⁴¹⁶. אבל אם נסביר גם כאן, כי זהו ביטוי הבא לציין פרק זמן ארוך שעבר, יבוא הכול על מקומו ההגייוני בשלום⁴¹⁷.

ולענייננו, נראה שמגיד משנה נכתב מקודם, כלומר, בשנות ה-60, מאחר שפירוש אברבנאל החל להיכתב אז, ולפי עדות מחברו, התחיל הוא בכתובה לאחר ששלח את שאלתו⁴¹⁸.

מאמר יחיד אחר, שיש לו קרבה רעיונית כלשהי למגיד משנה, הוא המאמר הקצר, הדן בשאלה, אם כתב ספרי התורה שבידינו הוא אותו כתב שנכתבו בו הלוחות וספר התורה שכתב משה. מכל חיבוריו זהו המאמר היחיד הדן בסוגיה התלמודית⁴¹⁹, מתוך הסתמכות על פירוש רש"י – מגרסה ארוכה הרבה מזו שבדפוס – ועל רמ"ה. חשיבותו של מאמר זה איננה בחידושו של רבי יוסף חיון, אלא בעצם העניין והעיסוק בנושא זה. גם מועד חיבורו של המאמר איננו ידוע.

עניין פירושו, או "מאמריו", על התורה, הוא נושא מסובך מעט יותר. המדובר בפירוש אחד על חלק מספר בראשית, ובקבוצה של פירושים על פרשיות מקראיות, ובעיקר מספר במדבר, שרובם מצוינים בתחילתם, "מאמר להחכם השלם הרב רבי יוסף חיון. ומקנה רב היה לבני ראובן וכו'", וכדומה. חלק מהפרשיות רצוף, וכך ה"פירוש לחכם השלם... ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש וכו'" [במדבר יא, טו], מתחיל, "עתה ירצה הש"י למלאת שאלת משה..." הערה המורה כי זהו המשך למשהו שקודם. המאמר עצמו ממשיך עד סוף פרשת "בהעלותך", וכולל גם את סיפור חטאם המשותף של אהרן ומרים נגד משה, "ותדבר מרים... פרשה זו עד סוף הסדר מדברת בחטא מרים ואהרן". בהמשך ישיר מפרש רבי יוסף חיון את פרשת המרגלים. ההתמקדות בשאלה מרכזית, או בסדרת שאלות פתיחה, איננה קיימת בפרשיות השייכות ל"בהעלותך", וייתכן לומר אפוא כי לפנינו חלקים מפירוש אחד ורצוף. זו אולי התשובה לשאלה, מדוע עוסקים המאמרים בעיקר

שעבר זמן רב מאז נותקו היחסים. נדנתי בכך במאמרי על אספקטים ביוגרפיים והיסטוריים בשירתו של שלמה בונפיד, העומד לראות אור בקרוב.

418. לגבי מערכת היחסים בין אברבנאל לחיון רבו, ראה גרוס, חיון ואברבנאל.

419. בבלי סנהדרין, דף כ"א ע"ב – כ"ב ע"א.

420. בן-ששון, דור גולי ספרד, עמודים 56–57.

416. ראה כתבי פולמוס לפרופיט דוראן [מבוא ועריכה א' תלמג'], ירושלים, תשמ"א, עמוד 83, הערה 144.

417. הביטוי מופיע גם אצל המשורר שלמה בונפיד, הכותב לדון וידאל די לה קבלריה, שהמיר את דתו ושינה את שמו לגונסאלו בזמן ויכוח טורטוסה. בשיר, שבעורתי הוא מבקש לחדש את קשרי הידידות וההשירה שביניהם, כותב בונפיד: "לביא אשר הרים נסי וזה עשרים שנה אשר שנה גילי וכל טובי" [כת"י אוקספורד בודלי 1984, דף 83ב']. גם כאן איז שום כורח להסביר את הביטוי אלא כבא לציין

רבי יוסף ב"ר אברהם סרגוס

נולד בשנת ר"ך [1460] בערך.

המקובל רבי יוסף חי בדור האחרון בספרד. עם הגירוש הגדול, בשנת רנ"ב, הגיע לאיטליה לאי סיציליאה. אך, גם כאן לא מצא מנוחה לנפשו וכעבור מספר שנים מועטות נגזירה גזירת הגירוש גם על קהילה זו. רבי יוסף שם פעמיו לעבר העיר קהיר שבמצרים, שם שהה שלש שנים.

במצרים נעשו לו כמה ניסים, כשהמפורסם שבהם היה בעת ששר העיר, איש בלעל, גזר על היהודים יושבי עירו שיעמידו לו ביום מסוים כמות ענקית של תרנגולים לבנים. "אם לא אקבל מס" זה של תרנגולים ביום שקבעתי לכם - אחת דינכם - מות!" - סיים העריץ את דבריו. פחד ובהלה אחז ביהודים. הם נקבצו בבית הכנסת כדי להימלך בדבר. פנה אליהם רבי יוסף ואמר: הביאו לי את כל התרנגולים שברשותכם.

עמד רבי יוסף בתפילה ובין רגע נהפכו כל אותם תרנגולים ללבנים. חיש מהר התפשטה השמועה בעיר אודות הנס שאירע ליהודים. בני קהילה זו קבעו יום זה לדורות למשתה ולשמחה.

לאחר פרק זמן זה עלה רבי יוסף לארץ הקודש והתיישב בצפת. רבי יוסף עמד כנראה בראש ישיבה, ומתלמידיו הגדולים נודע לנו רבי דוד בן זמרא - הרדב"ז שמביאו בחידושי בתוואר "מורי".

רבי יוסף הצטיין בעיקר בשל השכנת שלום בין איש לאשתו. הוא פעל גדולות ונצורות בתחום זה, עד שמעיד עליו החיד"א שהוא זכה לגילוי אליהו הנביא ליד קברו של רבי יהודה בר עילאי בסמוך לצפת, ושם הוא גם נקבר.

קברו משמש מוקד לעליה לרגל במשך כל ימות השנה, ובמיוחד פוקדים את קברו בבקשת שלום בית.

נפטר לפני רס"ז [1507] לערך ונקבר בכפר עין זיתון.

תור הזהב והשמד, עמוד 341

רבי יוסף ב"ר אברהם סתהון

מצד אביו, הוא נין ונכד לרבי אברהם סתהון. אביו רבי אברהם, נזכר בספר "מלל לאברהם" דרוש י"ז, דרוש למעלת התפילין וכתוב

יוסף חיון לתורה, המוזכר על-ידי רבי אברהם ב"ר שלמה חיון, נראה כי אין הפירוש שלו. אמנם יש שם רעיונות המקבילים לרעיונות שאפשר למצוא בכתבי חיון, אך יש גם סתירות. חשובה יותר ומכריעה מבחינת השיוך היא העובדה שפירוש זה מופיע בחמישה כתבי-יד אחרים, ובהם הוא מיוחס לרבינו נסים ב"ר ראובן⁴²¹. אין אנו רואים כל סיבה לחלוק על שיוך זה של הספר לר"ן.

לסיכום, אמנם אין לנו תאריכי התחלה וסיום לפעולתו הספרותית של רבי יוסף חיון, אבל ניתן לשער כי עיקרה מתחילה בסוף שנות ה-50, או בתחילת שנות ה-60 של המאה ה"ט", עם פירוש ההפטרות וישעיהו. לאחר שהוסיף פירושים ארוכים על ירמיהו, תהילים ואבות, עבר לפירוש המגילות, אסתר, שיר-השירים ואיכה, וכתב את פירושו על התורה. כפי שראינו, רוב המאמרים נכתבו בתחילת שנות ה-70. אין שום הוכחה לאחר חיבור כלשהו לשנות ה-80⁴²².

"רבי יוסף בן אברהם חיון מנהיג קהילת ליסבון ויצירתו", תשנ"ג, עמודים 37-23

רבי יוסף ב"ר אברהם ׳ עטיא

נפטר בליל מוצאי שבת קודש סדר ואתחנן ה' תמוז תקל"ט, בעיר וואזאן שבמרוקו, וזכה לגבורות. רבינו הגאון רבי אליהו הצרפתי זצוק"ל הספידו על המיטה, בספרו "נער בוכה" דרוש ט' עמוד נא.

נער בוכה, עמוד 22

רבי יוסף ב"ר אברהם סכנדר

מחכמי מצרים שעלו לארץ-ישראל. התישב בצפת בזמנו של הרדב"ז [רבי דוד אבן זמרא]. נפטר אחרי שנת ה'רס"ד [1504]. מובא בתשובות הרדב"ז, שכתב כי הכיר את רבי יוסף סכנדר בצפת, והיה חסיד גדול, ירא שמים ובקי בתלמוד. חיבר פירושי הטורים, שלא נדפסו אלא במקצתם. חלק מספרו היה בידי מרן בעל ה"בית יוסף", שמביאו בספרו. כן מובא אצל רבי יעקב בי רב. היה חברו של רבי עובדיה מברטנורא.

חולדות עם ישראל, בערכו

422. השוהה, הקר, חיון, עמוד 279.

421. יוצא לאור על ידי ל"א פלדמן, ירושלים, תשכ"ח.